

УДК 477.4:058.244«1890–1917»
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-3-4-108-115

ПРИСЯЖНЮК Юрій Петрович,
доктор історичних наук, професор
кафедри історії України Черкаського
національного університету імені Богдана
Хмельницького,
e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net,

ПЛАТМІР Ярослав Леонідович,
аспірант кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
e-mail: metsepman91@gmail.com

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО ПІЗНЬОІМПЕРСЬКОГО ПЕРІОДУ: ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ*

На основі аналізу фотоматеріалів (світлин), також залучення оригінальної методології, авторство якої належать, зокрема, німецькому соціальному філософу Ю. Габермасу, запропоновано нові підходи до дослідження українського селянства пізньоімперського періоду. Перші студії підтверджують положення, що інверсійно-складні процеси модернізації села на «українському» ґрунті мали як подібні, так і відмінні риси з аналогічним західним досвідом.

Ключові слова: українське село, селянство, традиційність, світлина, візуалізація, пізньоімперський період, Наддніпрянина.

Постановка проблеми. Наприкінці XIX – на початку XX ст. «культурне обличчя» українського селянства Наддніпрянини, його життєдіяльності репрезентував тогочасний сільський уклад. Села, їхні мешканці залишалися тими острівцями традиційного світу, яким випало співіснувати з досить бурхливими урбанізаційними процесами, що розвивалися в суспільстві синхронно. Завершення промислового перевороту, виникнення потужних фабрично-заводських і торговельних центрів, порівняно швидке спорудження і введення в експлуатацію залізниць, кооперативний рух та інші докорінні зміни чітко й однозначно засвідчували факт незворотного формування індустріального суспільства. Спираючись на підхід до виокремлення ступенів суспільного прогресу (розвитку), що його запропонував М. Вебер, маємо підстави стверджувати: на зламі XIX – XX ст. історичні перспективи дедалі очевидніше переходили до модерного суспільства, у якому поведінка людини зумовлювалася економічною доцільністю (отримуваною користю), чинними законами (незрівнянно зростала роль державного регулювання суспільними процесами), діяльністю власне державних інституцій і соціальних структур. Проте, історичною особливістю модернізації «по-українськи» було побіжне збереження традиційного села, яке все ще виразно домінувало і чисельно, і культурно. Нагадаємо, що в сільській місцевості мешкало понад 80% наддніпрянського населення. Інакше кажучи, саме такий відсоток населення лишався безпосередньо пов'язаним із сільським господарством.

Зрозуміло, що ці два світи, які за своїми базовими характеристиками представляли по суті різні історичні епохи, не могли співіснувати автономно один від одного. Історики доклали чимало зусиль, аби з'ясувати форми та ступінь їхнього взаємовпливу. Численні студії переконливо засвідчують, що в пізньоімперський період «традиційна ідилія» українського села (термін «село» ми розуміємо радше не як населений пункт німецького типу, а як власне культурний світ, який репрезентують його мешканці) була вже суттєво підважена. Однак саме в історіографічних практиках, до того ж різних наукових шкіл, сформувався стійкі стереотипні прийоми, що виявляються в прагненні дещо штучно, як нам видається, пришвидшувати плин історичного поступу. Роль своєрідного каталізатора відведено різним чинникам: капіталізму, індустріалізації, модернізації, інколи називають освіту, кооперацію, революцію, реформи, міграції, Першу світову війну. Така абсолютизація «прогресивних змін» помітно нівелює інтерес до самого села, його культурної самобутності в найширшому історичному та антропологічному значеннях, що спонукає вкотре повертатися до аналізу цієї проблеми.

* Статтю підготовлено в рамках грантової теми «Образи “сусідів” на прикордонні України, Польщі, Білорусі: конфліктні історичні дискурси про минуле та моделі примирення» (Ф77/42–2018 від 02.05.2018).

Предмет пропонованого дослідження автори уявляють як певний інтелектуальний продукт, який постає з візії формування в перші десятиліття ХХ ст. нового (модерного) погляду на землеробське населення сіл Наддніпрянщини. Чисельно й культурно в ньому домінували представники українського етносу, але, зрозуміло, не виключно вони, а в деяких сферах, надто в освіті й комерції, зовсім не вони. З-поміж різних інновацій, які почасті й здебільшого опосередковано впливали на трансформацію становлення нового образу(ів) селянства, варто виокремити художньо-естетичну систему поглядів, яка швидко еволюціонувала під впливом помітно ширшого використання наукових відкриттів і технічних винаходів. Власне вони спонукали інтелектуалів до творення різноманітних антиреалістичних напрямків/течій, об'єднаних назвою «модернізм». Щоправда, це меншою мірою стосувалося села, в якому традиція, що ґрунтувалася на усталених (патріархальних) засадах аграрного (домодерного) суспільства, чинила тим «видумкам» стійкий опір.

Саме на початку ХХ ст. село частіше й частіше «відвідував» такий технічний пристрій як фотокамера. Серед об'єктів, які потрапляли в її об'єктив, було чимало пересічних мешканців. Аналіз їхнього зображення дає нагоду помітно розширити наші знання про тогочасне українське село якраз засобами візуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Маємо підстави вести мову про своєрідне цивілізаційне роздоріжжя, в якому опинилося наддніпрянське село на рубежі ХІХ – ХХ століть. При цьому селянському культурному простору (світу) як такому відведено роль джерела, на ґрунті якого інтелектуали покликані були творити свої образи цієї культури, часто-густо з певними ризиками для свого професійного реноме й навіть особистої безпеки. Адже в такому творчому й, водночас, по-своєму загрозливому процесі мала формуватися українська культура, тепер уже як національна. Інтелігенція, надто її талановиті та самовіддані представники, надавали цій культурі «запасів міцності, визначали характер та напрями її розвитку» [1, 126].

Як це відбувалося з фотографією, засвідчує аналіз такого притаманного для української культури кінця ХІХ – ХХ ст. явища, як видова фольклорна активність. Нас цікавить лише один її аспект – зацікавленість щодо неї з боку громадськості, власне інтелектуальної («думаючої») частини суспільства. Як справедливо зазначає О. Найден, «видова фольклорна активність (у цьому випадку йдеться про сільську фотографію. – Авт.) виражена не у виробництві зразків певного виду, а в активному збиранні й дослідженні вже масово виробленого і функціонально відпрацьованого матеріалу, який... набуває нових змістовно-образних якостей» [1, 127]. Відтак, отримуючи фольклорну значущість, перетворюючись на об'єкт розумового пізнання й осмислення, традиційний світ селянства, його онтологічно-ціннісні чинники «ставали поміченими», що давало змогу творити інтелектуальний продукт уже зі своєю, певною мірою автономною історичною та екзистентною адресністю.

Домінація традиційного укладу на селі диктувала характер світоглядного дискурсу, який продукували різні прошарки інтелектуального середовища – від широких кіл громадськості, представлених дворянством, духовенством, інтелігенцією, до професійних науковців-гуманітаріїв та, як у нашому випадку, фотографів. Власне ця обставина дає підстави сучасним дослідникам трактувати історію пізньоімперських міст Наддніпрянщини (Києва та ін.) як «частини загальноєвропейської історії урбанізації», а не інтегрованої частини історії України [2, 5]. Селяни ж насправді були далекими від того модерного, європейського, що його «нещодавно побачили» О. Бетлій, К. Діса та О. Мартинюк в урбанізованому житті киян початку ХХ ст.: «Чітке регламентування міського планування та правил поведінки в публічному просторі, поява принад цивілізації (водопостачання, каналізації, освітлення, опалення), громадського транспорту, розширення мережі навчальних закладів для різних прошарків населення, урізноманітнення дозвілля, боротьба з антисанітарією, збільшення кількості медичних закладів тощо» [2, 5]. Ці істотні відмінності не могли не позначитися на візії містян і, опосередковано, селян, на тих уявленнях, які вони мали стосовно один одного.

Логічно уточнити: а чи була бодай якась схожість між уявленнями представників урбанізованого міста (точніше було б його ідентифікувати як «культурно-мистецьке») та традиційного села? Вочевидь відповідь на це питання даватимемо позитивну, тим більше, що в етнокультурному вимірі тогочасного наддніпрянського суспільства маємо всі підстави вести мову про приблизно схожу ступінь їхньої гомогенності. Бо й справді, населення

як міст, так і сіл Наддніпрянщини однаковою мірою було представлено різними етнічними групами – українцями, росіянами, євреями, поляками, німцями, чехами та ін. Знову ж таки, відмінності, які можна визнати суттєвими, мали радше регіональний характер, і тому в нашому випадку позбавлені принципового значення.

Дещо відчутніший вплив на пропоноване поле дослідження «чинить» тогочасна офіційна політика Санкт-Петербурга та його дедалі зростаюче числом і потугою регіональне чиновництво. Не секрет, приміром, що в другій половині XIX-го, а ще більше на початку XX ст., «кінцевою метою своєї діяльності... (воно. – Авт.) вбачало перетворення Києва на третій найбільший культурний, просвітницький і прогресивний центр Російської імперії» [2, 5]. Про що цілком однозначно свідчив і перший Всеросійський перепис населення 1897 р., у якому українців (малоросів) навіть не виокремили в окрему групу, а подали разом із росіянами та білорусами.

Отже, саме мешканці села могли похвалитися тим, що воно, тобто населений пункт у кожному конкретному випадку, належить їм. І, на відміну від міста, сільські люди вважали так не через переваги урбанізованої цивілізації (субкультури), володіння значно більшими ресурсами (активами) чи, скажімо, порівняно комфортніший побут, а якраз навпаки – через те, що інтерес «найясніших осіб» лишився до них, їхнього способу життя мінімальним [2, 7]. Володіти селом усе ще означало лишатися мало кому цікавим із містян, бо в ньому не було «ключа до ефективного керування» суспільством, а «грунтовна обізнаність з його внутрішнім життям і соціальним складом населення» чекала свого часу, тому ще не давала жодних вагомих преференцій [2, 8].

Як зазначає Є. Сарапіна, «людський простір завжди означений. Натомість картографування діє як цензор, стираючи частину означників і нав'язуючи «об'єктивність» певному типу означування» [2, 63]. До цих слів доречно додати й те, що «символічна природа міста перетворює його на своєрідний механізм, що ніби, словами культуролога Ю. Лотмана, «заново народжує своє минуле»» [2, 63]. Доречно насамперед тому, що село, до того ж село традиційне, позначалося набагато більшою стійкістю, циклічною повторюваністю, також символічним осмисленням, що формувало відповідні міфологеми в уявленнях містян-інтелектуалів. Відтак аналіз їхніх численних праць – наукових, публіцистичних, художніх, мемуарних та ін., які вони лишили після себе, дає підґрунтя для відтворення нових інтерпретаційних сюжетів наддніпрянського села особливого в багатьох значеннях-контекстах історичного періоду.

Конкретна **мета** розвідки – з'ясувати наявність (чи відсутність) «національного пробудження» майстрів фотографій в контексті їхнього професійного творення візії українського села Наддніпрянщини. Воно могло виявлятися в широкому спектрі мисленнєвої діяльності, насамперед у процесі мобілізації кричного осмислення сільського повсякдення. Дослідження феномену (тут як оригінальності, самобутності) села автори намагаються, зокрема, засобами візуалізації, через використання переваг такого особливого джерела як світлина.

Виклад основного матеріалу. Його продовжимо визначенням меж хронології пропонованого наукового пошуку. Назагал мова йде про пізньоімперський період. Керуємося тими обставинами, що в час перебування при владі на зламі XIX – XX ст. династії Романових, а фактично її останнього вінценосного представника – Миколи II, в українському суспільстві справді відбувалися глибокі зміни, які так чи так, але загалом відчутно позначалися на уявленнях, візії, способах інтелектуальної презентації отриманої інформації та знань. Вони були пов'язані з серйозними пертурбаціями в соціально-економічній, світоглядно-науковій, інформаційно-ідеологічній царинах життєбуття мешканців Наддніпрянщини, зокрема й їхнього повсякдення, що тривалий час дає підстави багатьом історикам, зі зрозумілих причин передусім українським служителям Клію, називали їх (зміни) «бурхливими» [2, 112]. Усі вони тісно взаємопов'язані як із загальносуспільними процесами, так і індивідуальними долями конкретних людей, водночас супроводжувалися появою численних локальних інновацій, які підважували як традиційність селянського укладу, так і уявлення про неї. Її суб'єкти (селяни) надто мало усвідомлювали масштабність прийдешніх перемін, історичну сутність самої епохи. Тому хронологічні межі, які подано ustalеними в історіографії періодом – кінець XIX – початок XX ст., означають внутрішньо суперечливий етап 1890-х рр. – 1917 р., з цілком умотивованим, за необхідності, поділом на дрібніші періоди, а за потреби – ще й з детальною регіональною диференціацією.

Про традиційність українського села рубежу XIX – XX ст. свідчать численні джерела. На наш погляд, чи не найпродуктивнішою моделлю пояснення цього феномену в новітній історіографії є (стає) такий метод як візуалізація [див. : 1]. Умови для власне візуального спостереження й подальшого аналізу створює світлина (фотографія) – зображення об'єктів за допомогою світла, спеціальних технічних засобів. Історикам селянства поталанило в тому значенні, що ця нині добре відома галузь науки, техніки й мистецтва лишила вповні достатньо світлин пізньоімперської доби, які добре репрезентують сільську людність, зокрема її еволюцію, яку прийнято називати узагальненим терміном «модернізація».

Нещодавно (2014) автор (Ю. Присяжнюк) виявився безпосередньо причетним до створення унікального видання «Сільська фотографія Середньої Наддніпрянщини» (загальний обсяг 718 с.), яке документально репрезентує важливі «побутові дрібниці» життєдіяльності українського селянства регіону на тлі епохальних подій рубежу XIX – XX століть. Очолований Миколою Бабаком колектив учених-гуманітаріїв – істориків, філософів, культурологів, фольклористів, етнологів, філологів – науково достовірно продемонстрував історичну й соціальну цінність сільської фотографії, такою ж мірою її значення для розуміння української сільської культури, а найголовніше – показав відображену у світлинах «еволюцію обрядово-фольклорних і світоглядно-соціальних традицій українського села» [1, 14]. Інакше кажучи, ця книга виявилася вдалою спробою «простежити, використовуючи документальні матеріали, зафіксовані сільськими фотографами, розвиток села Середньої Наддніпрянщини в контексті впливу на нього цивілізаційних процесів та соціально-ідеологічних наступів» [1, 14].

Чи не завжди з моменту своєї появи сільська фотографія «звертала увагу» на щось винятково цікаве в житті людини від її народження до смерті. Тож маємо широку жанрову та тематичну мозаїку селянського світу, причому як особистого життя, так і громадського повсякдення, принагідно й виробничої сфери. Повертаючись до заявленої теми, зазначимо наступне: особливий інтерес для нашого дослідження становлять підтеми, згідно з якими здійснено класифікацію світлин. Якщо советський період представлений сюжетними рубриками «колективізація», «радянське село», то досоветський – анонсом «вірування та звичаї», де вони, ці вірування й звичаї, відбивають «традиційний для мешканців наддніпрянських сіл уклад життя, пов'язаний із визначною роллю православ'я...» [2, 119].

Прикметно, що на дореволюційних (до 1917) світлинах найбільш затребуваним об'єктом фотографування був сільських храм, також настоятелі з парафіянами та церковним хором. А вже на світлинах советської доби, яка відкине, а десь і заборонить православну віру та традиції, влаштувавши їм переслідування й гоніння, запропоновано нові ритуали й звичаї, найчастіше – реєстрацію новонароджених у сільській раді, демонстрацію на вшанування партійних «небожителів». Притаманними стануть фантастичні для того часу парові молотарки, які на зламі 1920–1930-х рр. викликать особливий інтерес новоспечених колгоспників, місцевого начальства та сільських дітлахів. Проте й комуністична (сталінська) модернізація виявиться на свій лад компромісною, бо «язичницькі уявлення про світ» у селян і, відповідно, тих, хто їх фіксував на плівку, повністю не зникнуть [2, 119]. У дещо зміненому вигляді збережуться свято Маланки, проводи зими, поминальні дні на цвинтарі та ін.

Сприймаючи світлини за ключове джерело дослідження селянського світу обраного історичного періоду, звертаємо увагу на різні сторони життєдіяльності сільських людей. Зокрема такі, які, з одного боку, лишатимуться традиційними за змістом і метою, проте істотно змінюватимуться за способами й методами (оранка, сівба, жнива, сінозаготівля), з другого, будуть цілком новим явищем у житті сільської людини: електрифікація, радіомовлення, діяльність колгоспних «ударних» бригад і ланок, сільськогосподарські виставки, політінформації та політнавчання, вручення перехідних прапорів переможцям соцзмагань, проводи юнаків до служби в лавах РСЧА та ін.

Для глибшого розуміння змісту селянських світлин, які перебувають у нашому розпорядженні, скористаємося доробком сучасних європейських гуманітаріїв. Зокрема напрацюваннями представника німецької «франкфуртської школи» філософів Юргена Габермаса (або Хабермаса). Відомий роботами з соціальної філософії, він спромігся істотно розширити знання щодо «комунікативної дії, дискурсу та раціональності», по суті закласти нове гуманістичне підґрунтя для критичної теорії. Спираючись на положення, які

свого часу запропонував М. Вебер, подати «раціональне» як процес деміфологізації, «який у Європі привів до вивільнення профанної (світської. Авт.) культури з релігійних картин світу, що розпадалися» [3, 19]. Отож, виходить, що з охопленням культурної і суспільної раціоналізації повсякденного життя, уже в пізньоімперський період руйнувалися традиційні (насамперед комунікативні та господарські) форми селянської життєдіяльності. Надалі ці процеси лише пришвидшуватимуться.

Долучивши міркування Е. Дюркгейма та Дж. Г. Міда, Ю. Габермас стверджує, що життєві світи, які приходили на зміну традиційним, створювалися радше шляхом рефлексії самих традицій, котрі втрачали свою самобутність. Інакше кажучи, це відбувалося через універсалізацію «норм дії та генералізації цінностей, які вивільняли ситуації «ширших можливостей», та комунікативну дію від обмежених контекстів; зрештою, за допомогою таких зразків соціалізації, які були розраховані на формування абстрактних Я-ідентичностей і форсували індивідуалізацію підростаючого покоління» [3, 21]. На переконання Ю. Габермаса, це і є «в загальних рисах той образ модерну, яким його змальовували класики теорії суспільства» [3, 29].

Отже, первинні ідеї М. Вебера не лишилися незмінними, а отримали розвиток у працях його учнів-послідовників і критиків. Власне тому сьогоденні термін «модернізація» (його наукові студії було запроваджено в 1950-х рр.) інтерпретуємо дещо інакше. Він охоплює «цілий блок кумулятивних (сумарних. Авт.) та взаємно посилюючих одні одних процесів: формування капіталу й мобілізації ресурсів; розвиток продуктивних сил і підвищення продуктивності праці; здійснення центральної політичної влади й формування національних ідентичностей; розширення політичних прав участі, розвиток міських форм життя, формування шкільної освіти, секуляризація цінностей і норм тощо» [3, 43]. У цьому далеко не вичерпаному переліку ознак нового для сільських людей суспільства кінця XIX – початку XX ст. привертає увагу той універсальний стандарт, який можна використовувати для аналізу не лише власне західноєвропейських явищ і процесів, а й нейтральних «у просторово-часовому відношенні» (українських) [3, 49].

З огляду на вищезазначене, модернізація українського (наддніпрянського) села рубежу XIX – XX ст. відбувалася шляхом позбавлення притаманних йому природно-обрядових та історично-екзистенційних складників. Вірування й обряди не зникали, але, як зазначає О. Найден, із них «вивітрувався традиційний зміст беззастережно-наївної довірливості», водночас «набували посилення елементи театральності, зовнішньо-декоративної наочності» [1, 126]. Село робило ледве помітний, але все ж відчутний крок назустріч місту, принаймні в тому сенсі, що в першому випадку, як і в другому «обряд ставав зовнішнім формалізованим і театралізованим дійством» [1, 126]. Поволі зникала увага до локально-сімейного інтиму, родового кланово-карнавального дійства, натомість «упроваджувалася масова мода». Інтелігенція (тут максимально різна за видами своєї розумової діяльності публіка) звертала дедалі більше уваги на «структуровані засади комунікації» й «стратегії вибору життєвих цінностей», на зміни в «світоглядних підвалинах повсякденної поведінки» селян, що все сукупно свідчило – традиційне село ставало «надбанням минулого» [1, 126]. «Думаючи» частина суспільства мала реагувати на вторгнення в селянське повсякдення «еклектично-культурного безкультур'я» [1, 126]. Принагідно спостерігати й відображати процес сублимації глибинних традицій, їхню формалізацію, за великим рахунком руйнування морально-духовних критеріїв усталеного тисячолітньої еволюцією буття. Скажімо, якщо раніше носіння вишиванки в будні підлягало осуду, бо святково-обрядовий одяг особливо в уявленнях/переконаннях людей старшого віку, мав сакральне значення, то тепер така вимога ставала необов'язковою, що засвідчувало й інші синхронні зміни – правила взаємин щодо вікової ієрархії, лідерських амбіцій і пріоритетів та ін.

У контексті завдань творення адекватного розуміння образу традиційно-модерного села зазначимо, що пізнавальний інтерес українських науковців до явища, яке ми окреслюємо поняттям «дискурс модерності», помітно пожвавився лише в останній час. В одній зі своїх статей К. Діса наголошує: на початку XX ст. зацікавленість «новим Києвом» стала «свіжим явищем і позначила нову тенденцію» в поглядах на суспільні процеси [2, 82]. І хоча свою публікацію дослідниця присвятила давній столиці Русі-України, боротьба за історичну спадщину якої відбувалася неодноразово, зокрема й протягом останніх століть, для нас корисним є сам алгоритм «становлення модерності» культурно-мистецького міста Наддніпрянщини. Воно тривало багато століть поспіль, на думку К. Диси та ще деяких

фахівців, орієнтовно з XV століття. У такому випадку помітна роль належала добі Просвітництва, коли виникли такі ідеали модерності як раціоналізм, скепсис та секулярність.

Водночас Ю. Габермас схильний дотримуватися ідеї про першооснову комунікативної дії (інтерації) суспільства. Тобто для цього знавця суспільних явищ/процесів ключовою ланкою їхнього розуміння й пояснення є безпосередня міжособистісна взаємодія («обмін символами»), а вже її особливістю – спроможність людини приймати на себе роль іншої людини. У цьому випадку раціоналізм відіграє ключову роль, бо саме він «висуває» (чи «відкидає») аргументи комунікації. Окремо німецький мислитель наголошує на «привітнюванні модерного розуму до інструментального» [4, 40–41]. При цьому модерн (як раціоналізм) уявляє «інтегральною характеристикою європейського суспільства» [5, 395]. Він надає природніший погляд на всесвіт, на людину, ніж це було в домодерну добу. Велика роль починає належати інтерпретації. Габермас описує модерн із допомогою понять «самосвідомість», «самоздійснення», «самовизначення», проте логічно не поєднує їх.

Послуговуючись міркуваннями німецького філософа та українських істориків, звернемо увагу на ту універсально-історичну проблему, якою свого часу переймався ще М. Вебер. Мова йде про пошук відповіді на питання, чому поза європейським простором «ні науковий, ні художній, ні державний, ні господарський розвиток не пішов тими шляхами раціоналізації, які характерні західним країнам» [3, 7–8]. Іншими словами: чому ототожнення модерну й раціоналізму притаманне (й вочевидь виправдане) чи не виключно для характеристики західного суспільства? Торкнутися такого застереження вкрай важливо, адже українська спільнота помітно відрізнялася від західної(их) багатьма ритмами історичної еволюції та культурної самобутності. Тому дослідників має цікавити весь спектр відмінностей, які можливо виявити у візуальних джерелах, хоча уникнути певної класифікації, а відтак і ігнорування всього розмаїття ознак і інтерпретацій навряд чи вдасться.

Використовуючи в селянознавчих дослідженнях світліни, варто враховувати й гіпотезу, що її запропонував британський історик культури П. Берк. Він вважає, що в доіндустріальну (аграрну) епоху не існувало сучасного розуміння дозвілля, бо тоді «не було регламентованого поділу між робочим і вільним часом»; для адекватного тлумачення життя «без дозвілля» він запропонував термін «святкова культура» [2, 112]. Її очевидність на світлинах додає нам додаткової мотивації.

У пошуках ознак руйнування святкової культури також доцільно буде скористатися міркуваннями російського соціолога М. Хренова про те, що протягом другої половини XIX – початку XX ст. відбувалося не тільки «розмивання меж між повсякденністю та святковістю» в місті, а й формування в сільській людині (зокрема й тієї його частини, яка потрапляла у вихор урбанізації) стійкого стереотипу про те, що місто – це своєрідне «суцільне свято» [6, 460]. Цей стереотип виявиться настільки стійким, що його рецидиви можна спостерігати ще й на початку XXI ст., а проте для авторів статті важливо виявити «сліди» його фіксації та осмислення у візії інтелектуалів Наддніпрянщини останніх десятиліть XIX-го – перших десятиліть XX століть. Плідними тут можуть стати відповіді на проблеми трактування інтелігенцією (чи напівінтелігенцією, тобто представниками незможних верств населення, які почасти вчилися «панувати над формою і змістом, над мовою та ідеями») приватного культурного простору селян, масовізації їхнього дозвілля, появою та функціонуванням нових громадських організацій, які бралися за невідому раніше справу опікуватися повсякденням «нижчих» верств і прошарків населення. До таких належатиме поширення газет (преси), книг, фотографій (потенційно – кінематографа), власне всього того, що підвищуватиме роль читання (ширше – інформування), розширюватиме кругозір сільського населення.

Висновки. Очевидно, що українське (наддніпрянське) село пізньоімперського періоду перебувало на перетині історичних і культурних взаємовпливів. Дослідження його феномену засобами візуалізації, що у свою чергу потребує додаткового залучення теоретичних напрацювань М. Вебера, Ю. Габермаса, П. Берка, М. Хренова та інших вчених, відкриває перспективи творення набагато адекватнішої картини (нарративу) модернізації української селянської спільноти. У цій статті, де окремі висновки подано синхронно з аналізом, автори запропонували лише найзагальніше її – картини – зображення. Проте і його виявилось достатньо, аби збагнути: самий зростаючий інтерес інтелігенції (фотографів та ін.) до творення візії українського села засвідчив, що здебільшого мимоволі, просто своєю (не завжди професійною) цікавістю, був викликаний новими технічними

можливостями та іншими обставинами, унаслідок чого відбувалося розширення підвалин того, що отримає назву «національне відродження».

Список використаної літератури

1. Сільська фотографія Середньої Наддніпряни кінця XIX – XX ст. : колективна монографія / М. П. Бабак, О. С. Найден, Ю. П. Присяжнюк та ін. ; наук ред. О. С. Найден, відп. ред. М. П. Бабак. – К. : ТОВ «Інтертехнологія-Черкаси», 2014. – 718 с., іл.
2. Живучи в модерному місті : Київ кінця XIX – середини XX століть ; упор. О. Бетлій та ін. – К. : Дух і літера, 2016. – 328 с.
3. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну / Ю. Габермас. – К. : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
4. Шишкін О. Д. Дискурс Юргена Габермаса : метафізика після Канта / О. Д. Шишкін // Грані : філософія. Д., 2014. № 10 (114). Жовтень. С. 38–42.
5. Петренко Е. Ю. Хабермас размышляет о модерне / Е. Ю. Петренко // Хабермас Ю. Філософський дискурс о модерне. 12 лекцій ; пер. с нем. – М. : Весь Мир, 2008. – С. 395–410.
6. Хренов Н. А. «Человек играющий» в русской культуре / Н. А. Хренов. С.Пб. : Алетейя, 2005. 604 с.

References

1. Babak M. P., Nayden O. S., Prysyzhnyuk Yu. P. (2014). Rural photography of the Middle Naddnyprianschyna at the end of the nineteenth – twentieth centuries : a collective monograph. K. : «Intertehnologia-Cherkasy». 718 p. (In Ukr.)
2. Living in modern city (2016) : Kyiv, the end of the nineteenth – the middle of the twentieth century. Ed : O. Betliy and others. K. : Duh i literatura. 328 p. (In Ukr.)
3. Habermas J. (2003). Philosophical discourse of modernity. Translation from German. M. : Ves' mir. 424 p. (In Russ.)
4. Shyshkin O. D. (2014). Discourse of Jurgen Habermas : metaphysic after Kant. Hrani : Filosofiia (Faces : Philosophy). D., 10 (114), October. P. 38–42 (In Ukr.)
5. Petrenko E. Yu. (2008). Habermas ponders modernity. Habermas J. Philosophical discourse of modernity. 12 lectures. Translation from German. M. : Ves' mir. P. 395–410 (In Russ.)
6. Hrenov N. A. (2005). «The Man Playing» in Russian culture. SPb. : Aleteiia. 604 p. (In Russ.)

PRYSYAZHNYUK Yuriy, Doctor of Historical Sciences, PhD, Professor of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: yu-prysyzhnyuk@ukr.net

PLATMIR Yaroslav, post-graduate student of the Department of Ukrainian History of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

e-mail: metsepman91@gmail.com

UKRAINIAN VILLAGE OF THE LATE IMPERIAL PERIOD: RESEARCH OF PHENOMENON BY MEANS OF VIZUALIZATION

Introduction. *In the late imperial period (end of the nineteenth and early twentieth centuries), the Ukrainian peasantry of the Naddnyprianschyna and its life were represented by the rural regimen. The villages remained the islands of the traditional world, which coexisted with rather turbulent urbanization processes that took place synchronously. According to their basic characteristics, these two worlds represented different historical epochs, but they could no more coexist autonomously. It was at the beginning of the twentieth century that the village was more and more often featured by such a technical device as a camera. A lot of ordinary residents got into the lenses among other objects. Analysis of their appearance allows us to significantly expand our knowledge of the Ukrainian village of the late imperial period by the very means of visualization.*

Purpose. *The purpose of research is to find out the changes in the ideas of the Naddnyprianschyna intellectuals about the traditional Ukrainian village, which became possible due to visualization means, in particular the use of such a unique source as a photograph.*

Methods. *Adhering to the tradition formed in world historiography, the authors interpret visual images not as an illustration to the content of the written source, but as a special type of text that requires deciphering within the discourse in which it originated. That is, it refers to self-contained structures that are considered as self-sufficient sign systems.*

Results. *Involving the points and findings of humanities scholars, the authors focus on the photographs, peasants shown in them, try to accomplish a number of cognitive operations aimed at identifying existing images, their specific socio-cultural characteristics. At the same time, the analysis of visual images is interpreted as a reflection of social practices of peasants and, consequently, mental activity of intellectuals. To optimize the research, recent theoretical and methodological developments of Ukrainian historians were used.*

Originality. *The authors found that the processes of modernization of the Ukrainian village took place in a much more complicated historical trajectory than previously considered. The main complexity and simultaneously the dynamics of changes should be seen in the more flexible socio-cultural prac-*

tices of peasants as objects and, at the same time, actors of the proposed interaction of subcultures.

Conclusion. *Profound research in the context of studying the private cultural space of peasants, their leisure, appearance and functioning of the new organizations that engaged in the previously unknown case of taking care of the «lower» population stratas at the beginning of the 20th century, is considered as promising one.*

Key words: *Ukrainian village, peasants, culture, visualization, photographs, camera, modernization.*

Одержано редакцією 17.10.2018

Прийнято до публікації 15.11.2018

94 (100) «1917/1929»:355 (045)
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-3-4-115-119

САФОНОВ Станіслав Олександрович,
аспірант кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького e-mail:
babak0976@gmail.com

ДОЛЯ ПЕТРОВСЬКОГО ПОЛТАВСЬКОГО КОРПУСУ ПІСЛЯ 1917 РОКУ (ЗА СПОГАДАМИ ВИХОВАНЦІВ КОРПУСУ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В ЕМІГРАЦІЇ)

У статті на підставі історичних джерел, спогадів кадетів-емігрантів розглянуто питання еміграції Полтавського кадетського корпусу після революційних подій 1917 р. в Сербію. Проаналізовані шляхи становлення корпусу після евакуації, налагодження повсякденного життя, навчального та виховного процесу.

Ключові слова: *кадетський корпус, кадети, еміграція, евакуація, Словенія.*

Постановка проблеми. Розглянути останні сторінки функціонування Полтавського кадетського корпусу.

Аналіз досліджень і публікацій. У структурі освіти Російської імперії чільне місце завжди належало кадетським корпусам. Це були середні спеціальні навчально-виховні заклади закритого типу для підготовки офіцерських кадрів. Дослідження з цієї тематики в історіографії з'являються ще в дореволюційний період. Їх представлено працями з історії військової освіти В.Ф. Грекова, М.С. Лалаєва, а також нарисами з історії окремих навчальних закладів, видані до ювілеїв корпусів. В радянський період, з об'єктивних причин, у працях переважає заідеологізованість. Однією з перших спроб представити історію кадетських корпусів як окреме дослідження є робота А. Ткачука, де окреслено основні етапи їхньої діяльності та значення для формування української армії у 1917–1920 рр. Українськими дослідниками питання функціонування кадетських корпусів в еміграції досліджено недостатньо. Історію військових навчальних закладів вивчають дослідники з емігрантського середовища, серед їхніх робіт переважають історико-мемуарні зібрання, засновані на спогадах колишніх вихованців кадетських корпусів.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає у розкритті питання еміграції Полтавського кадетського корпусу та адаптації в нових умовах. За спогадами вихованців корпусу, які опинилися в еміграції, прослідкувати подальшу долю кадетського корпусу далеко за межами України у складі Кримського кадетського корпусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія імператорських кадетських корпусів завершується 1917 р. Розуміючи значення цих закладів для підготовки офіцерських кадрів української армії, уряди Української Народної Республіки та Української держави проводили роботу з їхньої українізації.

За часів Центральної Ради, незважаючи на складну політичну ситуацію та відсутність належного фінансування, кадетські корпуси не припинили свою діяльність. 1 вересня 1917 р. розпочав навчальний рік Київський і Полтавський кадетські корпуси. За ухваленим Центральною Радою 5 грудня 1917 р. законом кадетські корпуси на території України перетворено на військові гімназії, які підпорядковано Секретаріатові освіти.

Уже в 1918 р., коли останньому поколінню російських кадетів довелося визначатися з тим, до якої армії пристати, багато хто з випускників Полтавського корпусу вступив до